

XORAZM ERTAKLARINING TARBIYAVIY AHAMIYATI: ZAMONAVIY PEDAGOGIK TALQINDA

Yuldashova Zuxra Xasan qizi

Urganch davlat pedagogika instituti tayanch doktaranti

zyuldashova3@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Xorazm vohaga xos bo'lgan xalq ertaklarining bolalar ma'naviy-axloqiy tarbiyasidagi o'рни va ahamiyati kompleks tadqiq etiladi. Tadqiqotda folklorshunoslik, pedagogika va psixologiya fanlarining integratsiyalashgan metodologiyasi qo'llanilgan. Xorazm ertaklarining o'ziga xos lingvistik, madaniy va tarixiy xususiyatlari tahlil qilinib, ularning bolalarda vatanparvarlik, mehnatsevarlik, adolat, donolik va oilaviy qadriyatlarni shakllantirishdagi samaradorligi ilmiy asoslanadi. Maqolada an'anaviy ertak syujetlari zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish metodikasi taklif etiladi.

Kalit so'zlar: Xorazm folklori, xalq ertaklari, tarbiyaviy ahamiyat, axloqiy tarbiya, milliy qadriyatlar, pedagogik meros, og'zaki ijod, bolalar psixologiyasi.

ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ХОРЕЗМСКИХ СКАЗОК: В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИКИ

АННОТАЦИЯ

В данной статье комплексно исследуется роль и значение народных сказок Хорезмского оазиса в духовно-нравственном воспитании детей. В исследовании применена интегрированная методология фольклористики, педагогики и психологии. Анализируются своеобразные лингвистические, культурные и исторические особенности хорезмских сказок, а также научно обосновывается их эффективность в формировании у детей патриотизма, трудолюбия, справедливости,

мудрости и семейных ценностей. В статье предлагается методика интеграции традиционных сказочных сюжетов с современными педагогическими технологиями.

Ключевые слова: хорезмский фольклор, народные сказки, воспитательное значение, нравственное воспитание, национальные ценности, педагогическое наследие, устное народное творчество, детская психология.

THE EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF KHOREZM FAIRY TALES: IN THE CONTEXT OF MODERN PEDAGOGICAL INTERPRETATION

ABSTRACT

This article comprehensively examines the role and significance of folk tales specific to the Khorezm oasis in the spiritual and moral upbringing of children. The study employs an integrated methodology combining folkloristics, pedagogy, and psychology. The unique linguistic, cultural, and historical features of Khorezm fairy tales are analyzed, and their effectiveness in developing patriotism, diligence, justice, wisdom, and family values in children is scientifically substantiated. The article also proposes methods for integrating traditional fairy-tale plots with modern pedagogical technologies.

Keywords: Khorezm folklore, folk tales, educational significance, moral education, national values, pedagogical heritage, oral creativity, child psychology.

KIRISH. Xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy va tarqoq janrlaridan biri bo‘lgan ertaklar asrlar davomida avloddan-avlodga o‘tib, xalqning dunyoqarashi, axloqiy mezonlari va ijtimoiy masalalarini o‘zida mujassam etgan. O‘zbek folklorshunosligida ertaklarning badiiy va tarixiy qiymati keng o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularning aniq hududiy variantlarining, xususan, Xorazm ertaklarining pedagogik-tarbiyaviy potentsiali yetarli darajada tizimli tadqiq etilmagan.

Xorazm vohasi qadimiy sivilizatsiya markazi sifatida o‘ziga xos lingvistik, madaniy va ma’naviy muhitga ega bo‘lib, bu muhitda shakllangan ertaklar o‘zida qadimiy zardushtiy, islomiy va mahalliy an’analarning uyg‘unligini aks ettiradi[1].

Zamonaviy globallashtirish davrida yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash dolzarb masalaga aylangan. BMTning Bolalar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi va O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni bolalarning ma'naviy rivojlanishi va milliy o'zlikni anglashini ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilaydi[2].

Shu nuqtai nazardan, Xorazm ertaklarining tarbiyaviy ahamiyatini ilmiy asoslash, ularning zamonaviy pedagogik amaliyotga integratsiya qilinish metodikasini ishlab chiqish nafaqat folklorshunoslik, balki pedagogika va psixologiya uchun ham ahamiyatli hisoblanadi.

Maqsad. Xorazm ertaklarining bolalar axloqiy-ma'naviy tarbiyasidagi rolini tahlil qilish, ularning tarbiyaviy funksiyalarini tizimlashtirish va zamonaviy ta'lim jarayonida qo'llash bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Xorazm folklori O'zbekistonning boshqa viloyatlaridagi ertaklardan o'zining dialektal o'ziga xosligi, syujet tuzilishi va qahramonlar tizimi bilan ajralib turadi. Xorazm lahjasidagi ertaklar ko'pincha qadimiy so'zlar, arxaik iboralar va mahalliy toponimik elementlarga boy bo'lib, bu ularning tarixiy qatlamini boyitadi[3].

Masalan, "Qirq qiz" va "Alpomish" dostonlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ertak syujetlarida vohaning geografik va iqlimiy sharoiti, daryo va cho'l madaniyatining ta'siri aniq kuzatiladi.

Xorazm ertaklarining strukturaviy xususiyati shundaki, ular ko'pincha "uchlik" prinsipiga (uch og'ayni, uch sinov, uch sehrli buyum) asoslanadi, bu esa bolalarda mantiqiy fikrlash va ketma-ketlikni anglash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bundan tashqari, xorazmlik ertakchilar (masalan, mashhur ertakchi Qalandar aka va uning shogirdlari) ijro uslubi musiqiy ritm va ohangdorlikka ega bo'lib, bu bolalarda eshitish xotirasini va estetik didni shakllantiradi[4].

Folklorshunos H. S. Sulaymonov ta'kidlaganidek, "Xorazm ertaklari nafaqat ko'ngilochar, balki hayot maktabi bo'lib, har bir syujet orqali yosh tinglovchiga ma'naviy yo'riqnomalar beradi"[5]. Bu yo'riqnomalar ko'pincha bevosita nasihat shaklida emas, balki

qahramonlarning harakatlari va ularning oqibatlarini orqali nozik tarzda yetkaziladi, bu esa pedagogikaning “ko‘rgazmali tarbiya” tamoyiliga to‘liq mos keladi.

Xorazm ertaklarida yaxshilik va yomonlikning qarama-qarshiligi, adolatning g‘alabasi va yolg‘onning fosh etilishi markaziy o‘rinda turadi. Masalan, “Aqlli dehqon” ertagida qashshoq dehqonning halol mehnati va donoligi orqali boy va nodon zodagonning mag‘lubiyati tasvirlanadi. Bu syujet bolalarda mehnatning qadrini, halollik va kamtarlik kabi fazilatlarni shakllantiradi. Ertakda “Yer mehrga, mehnatga javob beradi” degan ibora orqali tabiat va inson o‘rtasidagi uyg‘unlik g‘oyasi ilgari suriladi, bu esa ekologik tarbiyaning dastlabki ko‘rinishi hisoblanadi[6].

Xorazm ertaklarida vatan himoyasi va jamoa manfaati individual manfaatdan ustun qo‘yiladi. “Uch og‘ayni” ertagida aka-ukalarning birgalikda dushmanlarga qarshi kurashi va vohani himoya qilishlari tasvirlanadi. Bu syujet bolalarda jamoatchilik ruhini, yordam va vatanparvarlik hissini uyg‘otadi.

Folklorshunos A. N. Qodirovning ta’kidlashicha, “Xorazm ertaklaridagi “yurt” tushunchasi nafaqat geografik hudud, balki ma’naviy makon sifatida talqin etiladi”[7]. Bu yondashuv bolalarda milliy o‘zlikni anglash va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Xorazm ertaklarida “aqlli qahramon” archetipi keng tarqalgan. “Qizil qalpoq va tulki” ertagida (xorazmcha variantda) aslida tulki aldamchi emas, balki sinovchi obrazi sifatida namoyon bo‘lib, bolalarga ehtiyotkorlik va vaziyatni tahlil qilish ko‘nikmalarini o‘rgatadi[8].

Ertakdagi “Aql – eng o‘tkir qurol, lekin uni ishlatishni bilish kerak” degan mazmun bolalarda tanqidiy fikrlash va qaror qabul qilish jarayonini rivojlantiradi. Bu xususiyat zamonaviy pedagogikaning “problemali ta’lim” yondashuviga to‘g‘ri keladi.

Ko‘pgina xorazm ertaklarida ota-ona hurmati, kattalarga ehtirom va oila muqaddasligi g‘oyalari ustuvorlik qiladi. “Yetti go‘zal” ertagining xorazmcha talqinida qizlarning sabr-qanoati va oila baxti uchun kurashi tasvirlanib, bu bolalarda mas’uliyat hissi va oilaviy qadriyatlarga hurmatni shakllantiradi. Ertaklarda ko‘pincha “Katta so‘zi – qonun”, “Ota-ona duosi – olg‘us” kabi maqollar orqali avlodlar uzviyligi ta’kidlanadi[9].

Bu elementlar bolalarda ijtimoiy normalar va axloqiy mezonlarni ichkiylashtirishga yordam beradi.

“Aqlli dehqon” Xorazm ertagining matni asosida tarbiyaviy funksiyalarini tahlil qiladigan bo‘lsak yanada dalilli bo‘ladi.

Syujet: Qishloqda suv tanqisligi paydo bo‘ladi. Boy suvni o‘ziga xoslab qo‘yadi, dehqon esa aql-zakovat bilan yer osti ariq qurib, hamma uchun suv yo‘lida ochadi. Boyning hirsizligi fosh etilib, dehqon xalq qahramoniga aylanadi.

Tarbiyaviy tahlil: Ertakda mehnatsevarlik, ijodkorlik va jamoa manfaati yakka bir shaxs manfaatidan ustunligi ko‘rsatiladi. Bolalarda resurslarni oqilona taqsimlash, adolat va halollik g‘oyalari shakllanadi. Pedagogik jihatdan, bu ertak “loyihalash va muhandislik” ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi o‘yinlar bilan uyg‘unlashtirilishi mumkin[10].

“Tulki va Bo‘ri” (xorazmcha variant)

Syujet: Bo‘ri ochlikdan qiynalib, tulkini aldashga urinadi. Tulki esa aql bilan bo‘rining tuzog‘idan qochib, unga “Aql kuchi – quvvat kuchidan ustun” deb nasihat beradi.

Tarbiyaviy tahlil: Bu ertakda kuch ishlatish o‘rniga aql-zakovatni qo‘llash g‘oyasi ilgari suriladi. Bolalarda zo‘ravonlikka qarshi turish, muloqot va muzokara orqali muammolarni hal qilish ko‘nikmalari rivojlanadi. Ertakdagi “Kuch bilan emas, aql bilan yengasan” iborasi bolalarda o‘zini boshqarish va ijodiy yechim topishga undaydi.

“Uch og‘ayni va sehrli daraxt” ertagi ham tarbiyaviy ahamiyatga molik ertaklar sirasiga kiradi.

Syujet: Uch aka-uka qurg‘oqchilik davrida sehrli daraxtni topib, har biri o‘z xohishini so‘raydi. Katta aka boylik, o‘rtanchasi shon-shuhrat, kenjasi esa el uchun yomg‘ir so‘raydi. Daraxt kenjani duosini qabul qilib, vohaga hayot beradi.

Tarbiyaviy tahlil: Ertakda altruizm, ijtimoiy mas‘uliyat va vatanparvarlik g‘oyalari ustuvorlik qiladi. Bolalarda “men” emas, “biz” ongini shakllantirish, kelajak avlod manfaati uchun fidoiylik ruhini tarbiyalashga xizmat qiladi. Bu syujet zamonaviy “xizmat ko‘rsatish ta‘limi” (service learning) metodologiyasiga asos bo‘la oladi.

Ertaklar matnlari ona tili, tarix, tabiiy fanlar va axloq darslariga integratsiya qilinishi kerak. Masalan, “Aqlli dehqon” ertagi orqali geografiya (suv resurslari), fizika (gidravlika) va etika (adolat) mavzulari bog‘lanishi mumkin.

Ertaklarni faqat o‘qish emas, balki dramatisatsiya, roplay o‘yinlar, “ertak laboratoriyasi” va raqamli animatsiya yaratish orqali o‘zlashtirish samaradorlikni oshiradi. Bu usullar bolalarda kreativlik, jamoada ishlash va ommaviy nutq ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ertaklardagi toponimlar, an’analar va mahsulot nomlari orqali o‘lkashunoslik elementlari kiritilishi bolalarda mintaqaviy identifikatsiyani mustahkamlaydi.

“Oilaviy ertaksevarlik” loyihasi orqali bobo va buvilarning ertak aytish an’anasi qayta tiklanishi, avlodlar uzviyligi mustahkamlanishi mumkin. Bu yo‘qolib borayotgan ertak aytish an’anasini bir muncha saqlab qolishiga zamin bo‘la oladi nazarimda.

Ertak syujetlarini zamonaviy muammolar (ekologiya, kiberxavfsizlik, global fuqarolik) bilan bog‘lab, yangi talqinlar yaratish bolalarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. Bu yindashuvni ham zamonaviy pedagogik metodlariga kiritilsa natijaviyligi oshishi sezilarli bo‘ladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, folklor matnlardan muntazam foydalanilgan sinflarda bolalarning empatik qobiliyati, axloqiy qaror qabul qilish ko‘rsatkichlari va madaniy savodxonligi 30-40% ga yuqori bo‘ladi[11]. Shuningdek, Xorazm ertaklarining lingvistik xususiyatlari (dialektal so‘zlar, maqol-matallar) bolalarda til boyligini va nutq madaniyatini oshirishga xizmat qiladi.

XULOSA.

Xorazm ertaklari nafaqat badiiy-adabiy yodgorlik, balki milliy tarbiyaning noyob manbai sifatida katta ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Ularning tarkibida mujassam bo‘lgan axloqiy, ma’naviy, ijtimoiy va ekologik qadriyatlar zamonaviy bolalar psixologiyasi va pedagogikasi talablariga to‘liq javob beradi.

Xorazm ertaklari bolalarda vatanparvarlik, mehnatsevarlik, adolat, donolik va oilaviy qadriyatlarni shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ertak syujetlarining strukturaviy xususiyatlari (uchlik prinsipi, qahramonlar evolyutsiyasi, adolat g‘alabasi) bolalarda

mantiqiy fikrlash va axloqiy tanlov qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Zamonaviy ta’lim tizimida Xorazm ertaklarini integratsiyalash, interaktiv metodlar bilan boyitish va raqamli platformalarda targ‘ib qilish orqali ularning tarbiyaviy potensialini maksimal darajada foydalanish mumkin. Folklor merosni saqlash va uzatish nafaqat madaniy, balki milliy xavfsizlik va jamiyat barqarorligi omili hisoblanadi.

Kelgusi tadqiqotlar xorazm ertaklarining psixologik ta'sirini eksperimental usullar bilan o'rganish, ularning maktab o'quv dasturlariga moslashtirilgan metodik qo'llanmalarini yaratish va raqamli arxivlash texnologiyalarini joriy etishga qaratilishi lozim. Xorazm ertaklari – bu o‘tmishdan kelajakka yo‘l ko‘rsatuvchi ma’naviy kompas bo‘lib, ularni o‘rganish va targ‘ib qilish har bir pedagog va tadqiqotchining burchidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sulaymonov, H. S. O‘zbek xalq ertaklari. — Toshkent: O‘qituvchi, 2018. — 45-b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent, 2019. — 13-modda.
3. Qodirov, A. N. Xorazm folklori. — Urganch: Xorazm Ma’mun akademiyasi nashriyoti, 2020. — 112–115-b.
4. Xorazm viloyati hokimligi. Raqamlashtirish loyihasi hisoboti. — Urganch, 2023. — 23-b.
5. Sulaymonov, H. S. O‘zbek xalq ertaklari. — Toshkent: O‘qituvchi, 2018. — 78-b.
6. Karimova, D. R. Pedagogika va folklor: tarbiyaviy integratsiya masalalari. — Toshkent: Fan va turmush, 2019. — 134-b.
7. Qodirov, A. N. Xorazm folklori. — Urganch: Xorazm Ma’mun akademiyasi nashriyoti, 2020. — 145-b.
8. Abdullayev, B. M. Bolalar psixologiyasida ertaklarning roli. — Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2021. — 89-b.
9. Muxtorov, J. A. O‘zbek adabiyotshunosligida ertak janri. — Toshkent: Sharq nashriyoti, 2020. — 201-b.

10. UNESCO. Intangible Cultural Heritage and Education. — Paris: UNESCO Publishing, 2015. — 56-b.

11. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi. Milliy qadriyatlar va zamonaviy ta’lim: ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. — Toshkent, 2024. — 178-b.